

Aktief 2014, nr.5

Maître à penser

Ketters zijn nodig: Pier Paolo Pasolini (1922-1975)

Bernard Lindekens

Scandaliser est un droit, être scandalisé un plaisir.

Wie herinnert zich Pier Paolo Pasolini nog? De kans is groot dat zijn naam bij weinigen, en zeker bij min 50-jarigen, een belletje doet rinkelen. Zijn films worden nog nauwelijks vertoond, zijn boeken zijn bijna niet te vinden in de boekhandels. Dit ondanks het feit dat veel van zijn poëziebundels, romans en toneelstukken in het Nederlands bij Uitgeverij Meulenhoff vertaald werden. Blijven doorvragen levert dan ontegensprekelijk volgend Pasolini-cliché op: het beeld van een onberispelijk geklede, norske homoseksueel, schandalen rond affaires met gespierde jonge arbeiders, ietwat anekdotische herinneringen aan de “erotische” verfilming van de *Canterbury Tales* en vooral aan de beruchte schandaalfilm *Salò o le 120 giornate di Sodoma*.

Volgend jaar zal het veertig jaar geleden zijn dat het verminkte lichaam van de schrijver en filmmaker gevonden werd op het strand van Ostia, volgens Marc Reynebeau zowat het Blankenberge van de Romeinen.¹ Die nooit opgeloste moord op Pier Paolo Pasolini tikt als een tijdbom onder Italië. Twee nieuwe films (waarvan een met onder andere William Dafoe) en een overzichtstentoonstelling blazen het mysterie nieuw leven in. Was het een gewone passionele moord of werd Pasolini daadwerkelijk het slachtoffer van een politiek complot? Maar, wie was Pier Paolo Pasolini?

Een bewogen jeugd

Pasolini werd geboren op 5 maart 1922 in Bologna, een van de belangrijkste steden van de regio Emilia Romagna, ook wel de rode archipel genoemd. Nochtans zou in zijn geboortjaar een heel andere revolutie plaatsvinden. Het is in dat jaar dat Mussolini's zwarthemden de mars op Rome inzetten. Op 30 oktober 1922 aanvaarde Mussolini het premierschap uit handen van koning Victor Emanuel III. De vader van Pier, Carlo Alberto Pasolini, was een beroepsofficier die dweept met het fascistisch regime. Zijn moeder, Susanna Colussi, was eerder een romantische ziel, telg uit een adellijk boerengeslacht. Omwille van zijn militaire carrière, werd Pasolini's vader vaak overgeplaatst, waardoor het gezin meermaals noodgedwongen diende te verhuizen. Dit feit en de hardvochtigheid en afwezigheid van zijn vader, maakten dat Pasolini, en zijn broer, vooral van de moeder afhankelijk waren. Om de complexe relatie met zijn vader te snappen zou men eigenlijk *Edipo Re* moeten zien, terwijl de Maria figuur in *Il Vangelo secondo Matteo* volgens Pasolini zelf een afspiegeling was van zijn moeder. Op school behaalde Pier Paolo uitstekende resultaten en in 1939 ging hij aan de universiteit van Bologna Letteren en Kunstgeschiedenis studeren. Een groot deel van de oorlog zou hij samen met zijn broer en moeder in Friulië doorbrengen.

Het gezapige leven in Friulië werd brutaal verstoord wanneer zijn jongere broer Guido, die bij de partizanen vocht, in februari 1945 bij een hinderlaag om het leven komt. Vader Carlo Pasolini kwam in 1946 gebroken terug uit krijgsgevangenschap in Kenya en raakte zwaar aan de drank. Pier Paolo Pasolini studeerde in 1948 af met een proefschrift over de dichter

Giovanni Pascoli (1855-1912) en begon les te geven. Hij bestudeerde de ideeën van Antonio Gramsci (1891-1937) en wilde zich niet enkel intellectueel engageren, maar ook concreet. Hij sloot zich aan bij de PCI, de Italiaanse communistische partij. In 1949 brak een eerste seksueel schandaal los rond zijn figuur. Nog voor zijn schuld bewezen was, werd hij als leraar de deur gewezen én uit de communistische partij gezet. Een jaar later vluchtten Pasolini en zijn moeder, zijn vader was inmiddels overleden, naar Rome, hopende op een nieuw leven.

Een nieuwe start

Moeder en zoon konden aanvankelijk de eindjes maar moeilijk aan elkaar knopen en woonden in een verpauperde buitenwijk van Rome. Pasolini schreef wat voor kranten, gaf les en stelde een bloemlezing van de belangrijkste Italiaanse poëzie in dialect samen. Hij doorkruiste de stad Rome en ontdekte het nog ongerepte leven in de “borgata”, de sloppenwijken. “*Ragazzi de vita*”, Pasolini’s eerste roman, verscheen in 1955. Het zijn de “borgata” die de locatie vormen voor het verhaal van Riccetto, een straatjongen. Pasolini bracht het bestaan van een sociale klasse in beeld waarvan de meesten dachten dat ze niet meer bestond. Opvallend voor die tijd is ook dat hij het woordgebruik van de straatboefjes in de roman verwerkt, wat voor een bevreemdend effect zorgt. Pasolini geeft niet de minste achtergrond over de wereld die hij beschrijft. Zijn verteltrant plaatst hem niet boven de figuren die hij beschrijft maar juist er midden in. Het lijkt wel alsof de verteller een van hen is. Het boek werd door de meeste critici met lof beladen, behalve door het establishment van de Communistische Partij en de Italiaanse regering. Al snel Het duurde niet lang of een rechtszaak volgde tegen Pasolini en zijn uitgever Garzoni. Beiden werden volledig vrijgesproken. Twee jaren later verscheen *Le ceneri di Gramsci* (de asse van Gramsci), een aanval op het kapitalisme, het falen van linkse ideologieën en het oprukkende conformisme. Op schitterende wijze beschrijft Pasolini hoe tijdens de economische bloei, de verburgerlijking van de samenleving zich voltrekt, wat de impact ervan is op de traditionele manier van leven en welke transformatie het teweeg brengt in de eeuwige stad, Rome.

Ondertussen schrijft Pasolini vrij intensief mee aan filmscripts van onder meer Fellini en Rossi en na zijn tweede roman, *Una vita violenta*, die zich eveneens afspeelt in de schaduwzijde van de Romeinse samenleving, maakte Pasolini zijn eerste film, *Accattone*. De film geeft een indringend beeld van de strijd om leven en overleven in de Romeinse buitenwijken. Het is het verhaal van Vittorio, een pooier die zijn gezin heeft verlaten en die zich laat onderhouden door een prostituee. Wanneer zij in de gevangenis terechtkomt, voelt Vittorio het leven door zijn vingers glippen en gaat hij op zoek naar een nieuw slachtoffer, maar wordt hij verliefd. Ook zijn volgende film *Mamma Roma* uit 1962 zal getuigen van een veelbelovende eigenzinnigheid en baadt in het hervonden sociaalrealisme. Ook nu bleef de controverse niet uit, maar het was duidelijk dat met Pasolini een nieuwe schrijver van formaat was opgestaan.

De filmmaker

Film zou Pasolini’s expressievorm bij uitstek worden. Dat werd meteen duidelijk met de kortfilm *La Ricotta* uit 1963. Het was een luik van de film *Ro.Go.Pa.G* waarvoor Rossellini, Godard, Pasolini en Gregoretti elk een deel draaiden. Aan de hand van het hoofdpersonage Stracci stelde Pasolini de rol van de kerk ter discussie. Door vele critici wordt de film gezien

als het hoogtepunt van zijn creatieve kunnen. Het zou hem echter een gevangenisstraf wegens obsceniteiten en godslastering opleveren. *Il Vangelo secondo Matteo*, dat een jaar later verscheen, werd door velen gezien als een oprechte verfilming van het Evangelie volgens Mattheüs. Pasolini paste sommige stijlelementen en technieken van het Italiaanse neorealisme toe in zijn film en - opvallend - de meeste van zijn acteurs waren geen beroepsacteurs. Enrique Irazoqui, die de rol van Jezus speelde, was een negentienjarige Spaanse economiestudent en de rest van de cast bestond uit gewone inwoners van Barile, Matera en Massafra, waar de film werd opgenomen. Zijn volgende twee kortfilms, *La terra vista della luna* (1966) en *Che cosa sono le nuvole* (1967) waren bijna surrealistische fabels die overvloedig in kleur baadden. In de tweede helft van de jaren '60 maakte hij een vijftal mythische films, waarin de mens en het concept macht centraal staan. Dit kwintet is misschien wel het meest persoonlijke van Pasolini: *Edipo Re* (1967), *Medea* (1969) en *Appunti per un'Orestiade africana* (1969) zijn allen gebaseerd op klassieke tragedies en werden voor een groot deel gefilmd in wat men toen de Derde Wereld noemde. *Teorema* uit 1968 was de eerste film die Pasolini draaide met beroepsacteurs en Laura Betti zou op het Filmfestival van Venetië verkozen worden als beste actrice. De film vertelt het verhaal van een mysterieuze vreemde die terecht komt bij een Milanees haute-bourgeoisiegezin en vervolgens een relatie aangaat met elk lid van het huishouden, gaande van de seksueel gemerde moeder, de getormenteerde vader, de kinderen en de diep religieuze kamermeid. Opnieuw zorgde de film voor schandaal. De religieuze rechterzijde en het Vaticaan deden er alles aan om de film te laten verbieden. Velen zien in de film een kritiek op de hogere burgerij en de opkomst van de consumptiemaatschappij, anderen bestempelen het als de "coming out" van Pasolini als homoseksueel, nog anderen geven een Machiavellistisch-marxistische interpretatie aan de film. Het lijkt er wel op dat Pasolini tegelijkertijd kritiek levert op de bourgeoisie en op het proletariaat (de kamermeid). En Pasolini brengt in de film een figuur op de voorgrond, de mysterieuze vreemde, die perfect gemodelleerd is naar Machiavelli's idee van de "Prins". Iemand die over de "virtu" beschikt om voor opschudding te zorgen maar die ook de waarheid heeft en erin slaagt om de verschillende personages te bevrijden van hun belemmeringen zodat ze hun echte potentieel kunnen bereiken. Op het einde van de film zal de vader van de familie de arbeiders van zijn fabriek bevrijden. *Porcile*, dat in 1969 verscheen, heeft eigenlijk een parallelle verhaallijn maar miste de kracht van zijn voorgangers. Met de "Levenstrilogie" sloeg Pasolini de weg naar het verleden verder in. *Il Decameron* (1971) naar Boccaccio, *I racconti di Canterbury* (1972) naar Chaucer en *Il fiore delle mille e una notte* (1974) naar de Arabische vertellingen van Duizend-en-een-nacht, zijn films waarin hij een verleden creëerde dat nog ongerept was, dat nog niet bezoedeld was door de bourgeoisie. Esthetisch lijken de films vrij flets en banaal maar het werden wel Pasolini's grootste commerciële successen.

De polemist

Naast auteur en filmmaker was Pier Paolo Pasolini een geducht polemist. Legendarisch is zijn statement tijdens de studentenopstand van 1969. Wanneer studenten Rome in rep en roer zetten en ze gesteund worden door heel de linkerzijde, stelt Pasolini onomwonden dat zijn sympathie uitgaat naar de jonge politieagenten. Want zij zijn het echte proletariaat dat voor een laag loon wordt opgetrommeld voor een strijd die hen niet eens uitgelegd wordt. Het is de

strijd van het echte proletariaat tegen de gepamperde “figli di papà” die in zijn ogen kleine bourgeois waren. Het weerhield hem echter niet om mee te werken aan *Lotta Continua*, het blad van de gelijknamige radicaal-linkse beweging. Voor de kranten *Le Corriere della Sera* en *Il Mondo* leverde hij vanaf 1972 regelmatig polemische artikels tegen het modernisme, tegen de band tussen Kerk en economie, over fascisme en antifascisme, over abortus, voor een persoonlijke moraal en seksualiteit. Deze columns werden gebundeld in *Scritti corsari* (1975) en *Lettere luterane* (1976). Beiden werden in het Frans vertaald en verschenen bij Flammarion.

Ondertussen was Italië in de *Anni di piombo* aanbeland. De loden jaren, waarbij radicaal-links, radicaal-rechts en de Amerikaanse veiligheidsdiensten hun geschillen gewapenderhand uitvochten met als trieste hoogtepunt de aanslagen op de Piazza Fontana en het treinstation van Bologna. Het is tegen die achtergrond dat Pasolini met de film *Salò o le 120 giornate di Sodoma* voor het laatst om zich heen schopt. De *Honderdtwintig dagen van Sodoma* van Marquis de Sade werden gesitueerd in de ersatz-republiek van Salò waar Mussolini tot in april 1945 een door de Duitsers gestuurde marionettenregering leidde. Omwille van zijn brutaliteit zorgde de film voor een ongelooflijke controverse en werd hij in verschillende landen zelfs ronduit verboden. Dertig jaar later noemde het Londense *Time Out* magazine *Salò o le 120 giornate di Sodoma* nog steeds de meest controversiële film aller tijden. De film ging in première een dag voor zijn dood.

Op één november 1975 werd Pasolini vermoord door Pino Pelosi, een straatboefje dat hij voordien opgepikt had. Of Pelosi de moord beging uit pure zelfverdediging of als een onderdeel van een politiek complot, is nog altijd niet duidelijk. Ook de parlementaire commissie die in 2006 een rapport opstelde, schonk op dat vlak geen klare wijn. Met Pasolini verdween één van de laatste groten van de twintigste eeuw. Als kind van het fascisme zou hij het Italië van Berlusconi net niet meer meemaken. Echter, hij was één van de eersten die ervoor waarschuwde. Schrijver, dichter, filmmaker, polemist, visionair en ketter... Misschien vat René de Ceccatty² het nog het best samen wanneer hij stelt dat: “*C’est la double appartenance au mysticisme et au marxisme qui a en partie déterminé son parcours. C’est la double fonction d’écrivain et de cinéaste qui a marqué sa création*”.

De tentoonstelling Pasolini Roma loopt in Berlijn nog tot 5 januari 2015
Martin-Gropius-Bau, Niederkirchnerstraße 7, Berlin

¹ Marc Reynebeau, Nieuw onderzoek naar de moord op Pier Paolo Pasolini, De Standaard 14 mei 2005. Zie ook <http://www.standaard.be/cnt/go4espsp>

² René de Ceccatty, Pasolini, 2005, Parijs, ed. Gallimard, pag. 15